

РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

РИЗИКИ ЯК НЕБЕЗПЕКА ЯВИЩ І ПОДІЙ СУСПІЛЬСТВА

RISKS AS A DANGER OF PHENOMENA AND EVENTS OF SOCIETY

У статті розглядаються поняття і сутність ризиків як небезпеки природних явищ і подій суспільства. Здійснено систематизацію визначень різними авторами поняття ризиків, показана доцільність поділення ризиків на природні, техногенні, економічні й соціальні. Обґрунтовано загальне визначення ризиків. Наведено коротку характеристику природних, техногенних, економічних і соціальних ризиків, показані джерела, суб'єкти і об'єкти.

Ключові слова: поняття ризиків, природні й техногенні ризики, економічні й соціальні ризики, джерела ризиків, суб'єкти і об'єкти ризиків.

В статье рассматриваются понятия и сущность рисков как угрозы природных явлений и рискованных событий общества. Осуществлена систематизация определений понятия риска, показана целесообразность разделения рисков на природные, техногенные, экономические и социальные. Обосновано определение рисков. Приведена короткая характеристика природных, техногенных, экономических и социальных рисков, показаны источники, субъекты и объекты.

Ключевые слова: понятия рисков, природные, техногенные, экономические и социальные риски, источники рисков, субъекты и объекты рисков.

A concept and essence of risks as dangers of the phenomena and events of society are examined in the article. Realizable systematization of determinations by the different authors of concept of risks, risk sharing on natural, technogenic. Common determination of risks is reasonable. The brought short description over of natural, technogenic, economic and social risks, their sources, subjects and objects, are shown. It is shown that the subjects of risks, as sources of their origin, the natural phenomena and imperious structures that make decision at development and realization of technical, economic and social politics are. It follows to consider the objects of risks the layers of population, on yaks spread action of risk, in dependence on the type of risk and level of his origin. Behavioral risks have subject and object in one person.

Key words: concepts of risks, natural, technogenic, economic and social risks. sources of risks, subjects and objects of risks.

УДК 330.354

Березіна С.Б.

к.е.н., доцент
доцент кафедри страхування,
банківської справи
та ризик-менеджменту
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Постановка проблеми. Ризики (як небезпека втрат) з розвитком суспільства набувають особливого значення. Зараз ризик наявний в усіх сферах життєдіяльності людини. Окремі з них призводять до величезних втрат майна, машин і устаткування, а деякі пов'язані з безпекою життя окремих людей і навіть усього суспільства в цілому.

Кризова ситуація в економіці України, військовій дії, виникнення різних громадських об'єднань, поява немотивованих угруповань, нова соціальна реальність сучасного періоду посприяли виникненню багатьох соціальних і групових конфліктів, зменшенню правопорядку, виникненню додаткових ризиків. А це втрата сил і ресурсів, додаткові перешкоди на шляху до перебудови країни.

Тому під час прийняття будь якого рішення необхідно враховувати вплив наявних чи майбутніх ризиків. А для цього слід систематизувати й уточнити основні поняття і сутність самих ризиків.

Об'єктом дослідження роботи є поняття і сутність ризику як небезпеки явищ і подій суспільства. Дослідження об'єкта роботи здійснювалось у контексті основних положень ризик-менеджменту для системної ув'язки і подальшого використання в управлінських подіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії та методології ризиків раніше роз-

робляли переважно німецькі й англійські вчені. У їхніх працях знайшли відображення загальні на той час уявлення про поняття і сутність ризику як імовірного явища, що стосується різних сфер життєдіяльності людства. Це такі автори, як У. Бек, Е. Гідценс, К. Лау, Н. Луман, Ю. Габермас, К. Арроу та інші. Ними були сформульовані гіпотези про еволюцію ризику в процесі розвитку суспільства, про джерела його виникнення і впливу на розвиток суспільства.

Вагомий вклад у дослідження ризиків зробили провідні вітчизняні вчені, серед яких слід відзначити В. Базилевича [10], О. Власюка [12], Л. Донця [16], Е. Лібанову [11], В. Надрагу [14], О. Новікову [13], Р. Пікус та ін. У їхніх роботах висвітлювались питання методології та методики аналізу ризиків, проблеми впливу ризиків на розвиток економіки, питання щодо протидії негативному розвитку подій, проведення соціологічних досліджень про уявлення ризику населенням, ставлення до ризику сучасного суспільства, визначення напрямів управління ризиками та ін.

Значна кількість досліджень пов'язана з аналізом ринку цінних паперів, із питаннями оцінки банківських і страхових ризиків. Є певні розробки в галузі інформаційних і галузевих ризиків. Водночас серйозною прогалиною в дослідженні цієї

проблематики є недостатня кількість публікацій, пов'язаних із дослідженнями соціальних ризиків.

У цілому ж можна стверджувати, що хоча проблемі ризиків присвячено безліч публікацій і наукових досліджень, але аспекти ризиків, як поняття, сутність, значення, суб'єкти, об'єкти, функції і принципи, види ризиків, не говорячи вже про управління ризиками, завжди остаються актуальними і вкрай важливими для подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення поняття і сутності ризику, аналіз його складників із позиції вирішення негативних проблем або зменшення їх негативної дії у разі настання ризику. Мета дослідження зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- 1) обґрунтування поняття і сутності ризику;
- 2) визначення категорій і джерел виникнення ризиків;
- 3) дослідження суб'єкту і об'єкту ризиків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед слід акцентувати увагу на ту обставину, що проблема ризику існувала завжди. Наприклад, ще в давнину люди, граючи в азартні ігри, зокрема ігри в кістки, оцінювали можливі ризики [1]. Сцени цієї гри виявлені і в єгипетських гробницях, і на античних грецьких вазах. Пізніше ризик спостерігався в мореплаванні, підприємстві, банківській справі. Пік вивчення цього явища у світі доводиться на кінець XIX – початок XX ст. Існують різні визначення ризику як багатомірної категорії.

Термін «ризик» походить від латинського «risicare», що означає «вирішитися». У теорії і практиці поняття ризику має багатосторонній і багатозначний характер. Термін «ризик» з'явився на рубежі Середніх віків і Нового часу. Люди і раніше стикалися з небезпеками і невпевненістю в майбутньому. Проте небезпеки, яким вони піддавалися, зв'язувалися з дією вищих сил.

Поняття «ризик» уперше було визначено в словниках В. Даля і С. Ожегова [2], де він трактувався як «дія на удачу в надії на щасливий результат».

Зазначають, що перша спроба наукового визначення сутності та змісту поняття «ризик» була зроблена математиком Й. Тетенсом (XVIII ст.). Його наукові праці з виміру ризику знайшли практичне застосування в страхуванні життя. Подальший розвиток математики та страхування призвели до того, що термін «ризик» почав використовуватись спочатку у страховій теорії, а із зростанням впливу науково-технічного прогресу на фінансово-господарське та соціальне життя суспільства поширився і на економічну теорію.

У своїй роботі «Суспільство ризику. На шляху до іншого модерну» У. Бек [3] найбільшу увагу приділяє техногенним ризикам XX ст., то, дійсно,

у другій половині попереднього століття це було першорядне завдання, від вирішення якого залежало виживання людства. Але це не означає, що в цей час проблема ризиків стоїть не так гостро, бо екологічна ситуація в XXI ст. знаходиться під ще більш пильною увагою громадськості. Є також серйозні підстави вважати, що ці тенденції зберуться і в майбутньому. Питання природних, екологічних та технологічних ризиків можна з повним правом рахувати найбільш опрацьованими (як у працях зарубіжних, так і вітчизняних дослідників). Тут визначені питання оцінки і мінімізації ризиків, питання можливого їх попередження і ліквідації.

Категорію «ризик» у більшості понять визначають як небезпеку втрати ресурсів чи недоотримання доходів порівняно з варіантом, що розрахований на раціональне використання ресурсів. Ризик визначають також усвідомленою можливістю небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов економічної діяльності, несприятливими обставинами [5]. Його вимірюють частотою, ймовірністю виникнення того чи іншого рівня втрат.

Ризик – це складне явище, що має безліч незбіжних, а іноді протилежних реальних основ. Цим зумовлює можливість існування декількох визначень понять ризику з різних точок зору залежно від цілей дослідження. У табл. 1 представлені визначення ризику відповідно до існуючих міжнародних стандартів та з визначеннями зарубіжних і вітчизняних фахівців.

Наводяться ще й інші поняття ризику, наприклад, ризик є подією, як правило, з негативними економічними наслідками, які, можливо, настануть у майбутньому в розмірах, які не можна передбачити [20]. Поняття ризику трактують також як небезпеку, загрозу, ненадійність, невизначеність, невпевненість, збиток, азарт. Поряд із суто науковим визначенням ризику існують побутові його тлумачення, коли він асоціюється з небезпекою:

- ризик як «дамоклів меч»;
- ризик як удар долі;
- ризик як виклик власним силам;
- ризик як гра;
- ризик як ранній індикатор небезпеки.

Наведені визначення показують, що ризик є досить складним поняттям і що його однозначного визначення майже не існує. Але він має декілька характерних ознак, що характерні усім його видам і які можна покласти в основу формулювання його сутності. Це такі його риси:

- ризики це небезпека втрат;
- ризики настають у вигляді природних явищ чи подій суспільства (індивідів, груп індивідів);
- ризики природних явищ пов'язані з імовірністю (невизначеністю, випадковістю) настання у часі і просторі;

Визначення ризику міжнародними стандартами та вітчизняними і зарубіжними авторами

№ п/п	Джерело або автор	Визначення ризику: ризик це
1.	ISO 31000 Risk management. Principles and guidelines	вплив невизначеності на цілі. Вплив – відхилення від того, що очікується
2.	Enterprise Risk Management (ERM) – Integrated Framework Standard COSO	події, вплив яких є негативним, які заважають створенню або ведуть до зниження вартості
3.	Risk Management Standard FERMA	комбінація вірогідності події і його наслідків
4.	Ожегов С. (словник)	«можливість небезпеки» чи «дія на удачу в надії на щасливий результат» [2]
5.	Ренн О.	ризик – це можливість того, що людські дії або результати його діяльності приведуть до наслідків, які впливають на людські цінності [6].
6.	Морган Дж.	ступінь невизначеності одержання майбутніх чистих доходів [7]
7.	Бланк І.	шанс несприятливого результату, небезпека, погроза втрат і ушкоджень [8]
8.	Вітлінський В., Маханець Л.	економічна категорія, яка відображає характерні особливості сприйняття зацікавленими суб'єктами економічних відносин об'єктивно наявних невизначеності й конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, ухвалення рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами і невикористаними можливостями [9]
9.	Базилевич В. та ін	ризик, під якими розуміють ризик виникнення таких негативних соціальних явищ, як злочинність, порушення безпеки об'єктів, несприятливі соціальні зовнішні об'єкти та ін. [10]
10.	Лібанова Е., Горбулін В., Пирожков С. та ін.	потенційна характеристика дії, що виявляється у можливості негативних його наслідків. Виокремлюються такі групи ризиків: матеріальні – моральні; значні – незначні; передбачувані – непередбачувані; поточні – довгострокові; актуальні – відтерміновані. [11]
11.	Власюк О.	з позиції національної безпеки ризик ототожнюється із глобальними загрозами та стратегічними викликами [12]
12.	Новікова О.	ризик є першим кроком розвитку небезпеки, за яким послідовно виникає загроза, яка переростає у виникнення небезпечної події, що негативно впливає на безпеку людського та соціального розвитку [13]
13.	Надрага В.	сутність соціальних ризиків як наукової категорії – імовірність негативних проявів у функціонуванні соціальних інститутів, евентуальне уповільнення процесів суспільного відтворення, формування соціальної нестабільності та напруженості [14]
	Грабовий П., Петрова С., Романов Г.	ймовірність (загроза) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоодержання доходів чи поява додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої і фінансової діяльності [15]

Джерело: розроблено автором

– ризики подій суспільства пов'язані з ризиковими рішеннями суб'єктів ризику або з «діями на удачу в надії на позитивний результат»;

– наслідки природних ризиків завжди негативні, а ризики подій суспільства можуть бути як негативні, так і позитивні.

Резюмуючи, можна стверджувати, що ризики – складне і багатопланове поняття, але їм присутні перелічені власні особливості, що дає можливість їх однозначного визначення у вигляді:

Ризики – це явища чи події, ймовірне чи передбачене настання яких призведе чи може призвести до негативних наслідків.

Таке визначення є найбільш загальним і відповідає поняттю ризик-менеджменту, що буде сприяти ефективнішому управлінню ризиками.

У процесі своєї діяльності людство стикається з різними видами ризиків, які відрізняються між собою за місцем і часом виникнення, сукупністю зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають

на їх рівень, на засоби аналізу і методи опису. У наукових виданнях і в навчальній літературі наводяться різні підходи до визначення категорій ризиків. Так, за чинниками настання у роботі [20] зазначено, що ризики (як можлива небезпека втрат) можуть бути зумовлені певними природними явищами (землетруси, паводки, засуха тощо), випадковими подіями техніко-технологічного характеру (пожежа, аварії, вибухи тощо), кримінальними явищами (крадіжки, розбійницькі напади, шахрайство і та ін.) та явищами суто економічного характеру, різноманітність котрих досить стрімко зростає у зв'язку з поглибленням суспільного поділу праці, розвитком кредитної системи (порушення ритмічності поставок, кризи неплатежу, інфляція тощо).

Хоча всі види ризиків різноманітні, але їх за комплексом ознак можна згрупувати у макрокатегорії. Під категоріями слід розуміти угруповання на макрорівні ризиків за сутністю, чинниками, харак-

тером виникнення та ін. У літературних джерелах виділяють такі категорії ризиків: природні, техногенні, побутові, соціально-політичні, технічні, економічні, кліматичні, екологічні, політичні, соціально-економічні тощо.

Практично у всіх переліках визначень фігурує категорія природних ризиків, що пов'язані з природними явищами. Іноді окремо виділяють і кліматичні ризики, хоча вони є теж природними і тому на макрорівні немає сенсу виділяти кліматичні явища в окрему категорію.

Техногенні й технічні ризики мають однотипні чинники виникнення. Крім того, вони мають схожі методи запобігання ризикам. Тому їх доцільно об'єднати в одну категорію, краще у техногенну.

Соціально-політичні, побутові й соціально-економічні види ризиків охоплюють ризики, що виникають у соціальній сфері життєдіяльності суспільства і у сфері виробництва товарів і послуг. Їх розрізняє як сфера виникнення, так і причини і фактори виникнення, а доцільність їх самостійного дослідження не визиває сумнівів. Тобто в переліку категорій визначення ризиків повинні бути окремі категорії – економічні ризики і соціальні.

Політичні ризики – це ризики соціально-економічної політики, яка досить чітко поділяється на економічну політику і соціальну. Тому і ризики соціально-економічної політики слід поділити на економічні й соціальні і додати їх до категорії економічних і соціальних ризиків відповідно, тим більш що вони різняться і за методами захисту.

Тобто аналіз показує, що усі ризики за сутністю, чинниками, характером і факторами їх виникнення доцільно поділити на природні, техногенні, економічні й соціальні. У табл. 2 наведено поділ ризиків за видами, категоріями і джерелами виникнення.

Для зручності розподілу ризиків за категоріями надамо їх коротку характеристику.

Природні ризики. До природних ризиків належать явища неживої і дикої живої природи, стихійні явища, кліматичні явища. Вони виступають могутніми руйнівними силами і не підкоряються впливу людини. Природні ризики можуть стати причиною стихійного лиха, яке характеризується неоднозначністю наслідків, призводить до людських жертв і завдає значних матеріальних втрат.

Особливістю природних ризиків (природні тектонічні процеси, атмосферні процеси, гідрологічні процеси, сонячна активність і так далі) є великомасштабність негативних наслідків, неможливість їх передбачення та розрахунку. Їх причинами можуть бути як прояви природних катаклізмів, так і дії дикої живої природи (дії диких тварин, мікроорганізмів, властивості рослин тощо) [23].

Техногенні ризики – це ризики, що виникають як аварії внаслідок збою в технології виробництва, раптового виходу зі строю машин, обладнання.

Причиною техногенних ризиків є можливі недоліки або особливі властивості машин і устаткування, помилки під час монтажу або експлуатації, порушення технології робіт, недбалості в роботі тощо, що призводять до передчасних поломок, виходу з ладу машин та обладнання. Вони можуть заподіяти збитки майну, завдати шкоди життю, здоров'ю людей та фінансовим втратам.

Економічні ризики – це ризики суб'єктів господарювання у сфері виробництва товарів і послуг, що пов'язані з імовірністю отримання збитків. Наприклад, на рівні підприємств ризики виникають у разі виробництва неконкурентної продукції, застарілої техніки і обладнання, помилки персо-

Таблиця 2

Види ризиків за категоріями і джерелами виникнення.

Категорія ризиків	Джерело ризиків	Види ризиків
Природні ризики	Природні й кліматичні явища	землетруси; циклони; урагани; повені; смерчі; зсуви; кліматичні зміни; виверження вулканів; ерозія ґрунтів; посуха; пожежа; епідемії тощо
Техногенні ризики	Аварії, недоліки обслуговування, помилки персоналу.	транспортні аварії і катастрофи; аварії на АЕС і ТЕС; аварії на хімічних комбінатах; аварії на продуктопроводах; аварії в системах газо- і водопостачання; техногенне забруднення оточуючого середовища; помилки проектування; помилки у виготовленні об'єктів; помилкові дії персоналу; неякісне обслуговування; неякісний ремонт; фізичний знос обладнання тощо.
Економічні ризики	Суб'єкти економічної політики	ризики виробництва; транспортні ризики; комерційні ризики; торговельні ризики; фінансові ризики; інфляційно-дефляційні ризики; валютні ризики; інвестиційні ризики; ризики ліквідності; підприємницькі ризики тощо
Соціальні ризики	Соціальна політика суспільства	ризики відтворення населення; ризики безробіття; ризики у сфері послуг; екологічні ризики тощо
	Безпекова політика	тимчасова чи стійка втрата працездатності; трудове каліцтво; втрата годувальника тощо
	Фізіологічні явища	народження; старість; смерть; інвалідність тощо.
	Поведінка суб'єктів	поведінкові ризики осіб, групи, об'єднань осіб; ризики порушення правопорядку тощо.

Джерело: розроблено автором

налу, несправності допоміжних систем. Банків через крадіжки, злом бази даних, неправильного оформлення документів. Страхових й інвестиційних компаній через неможливість оплатити свої зобов'язання тощо.

У таблиці 2 види економічних ризиків наведені в укрупненому вигляді, а більш детально їх характеризують так [5 та ін.].

Ризики виробничого характеру – це ризики, пов'язані зі збитком від зупинки виробництва внаслідок впливу різних факторів і з загибеллю або ушкодженням основних і оборотних фондів (устаткування, сировина, транспорту і т.д.). А також ризики, пов'язані з упровадженням у виробництво нової техніки і технології.

Транспортні ризики – це ризики, пов'язані з перевезеннями вантажів транспортом: автомобільними, морськими, річковими, залізничним, літаками і т.д.

Комерційні ризики є небезпекою втрат у процесі фінансово-господарської діяльності. Вони означають невизначеність результатів від цієї комерційної справи

Торговельні ризики є небезпекою, пов'язаною зі збитком через затримку платежів, відмовлення від платежу, збитки в період транспортування товару, недопоставки продукції і т.д.

Фінансові ризики пов'язані з імовірністю втрат фінансових ресурсів. Фінансові ризики підрозділяються на два види: ризики, пов'язані з купівельною спроможністю грошей, і ризики, пов'язані з вкладенням капіталу (інвестиційні ризики).

Інфляційний ризик – це ризик того, що під час зростання інфляції одержувані грошові доходи знецінюються з погляду реальної купівельної спроможності швидше, ніж ростуть. У таких умовах підприємець несе реальні втрати.

Дефляційний ризик – це ризик того, що під час зростання дефляції відбувається падіння рівня цін, погіршення економічних умов підприємництва і зниження доходів.

Валютні ризики є небезпекою валютних втрат, пов'язаних зі зміною курсу однієї іноземної валюти стосовно іншої, під час проведення зовнішньоекономічних, кредитних і інших валютних операцій.

Ризики ліквідності – це ризики, пов'язані з можливістю втрат під час реалізації цінних паперів або інших товарів через зміну оцінки їхньої якості і споживчої вартості.

Ризик банкрутства – небезпека повної втрати власного капіталу і поява нездатності розраховуватися за усіма взятим на себе зобов'язаннями у результаті неправильного вибору вкладання капіталу;

Кредитний ризик – небезпека несплати позичальником основного боргу і відсотків, що належать кредитору.

Інвестиційні ризики включають:

– ризик втраченої вигоди – це ризик настання непрямого фінансового збитку (неотримання прибутку) у результаті нездійснення якогось заходу;

– ризик зниження прибутковості містить у собі процентні і кредитні ризики;

– ризики прямих фінансових втрат – бюджетний ризик,

– селективний ризик, що пов'язаний із безперервністю вибору видів вкладення капіталу для інвестування.

Підприємницький ризик можна розуміти як економічну категорію, що кількісно (та й якісно) виражається в невизначеності результату наміченої до здійснення підприємницької діяльності і відображає ступінь неуспіху (або успіху) діяльності підприємця (фірми) порівняно із заздалегідь запланованими результатами внаслідок об'єктивно існуючої невизначеності.

Ризик реалізується через втрату підприємцем своїх ресурсів, недоотримання доходів або появу додаткових витрат. Інакше кажучи, ризик є загрозою того, що підприємець зазнає втрат у вигляді додаткових витрат, понад передбачених прогнозом або планом його дій, або отримає доходи нижчі за ті, на які він розраховував.

Соціальні ризики. Соціальні ризики стосуються соціальної сфери життєдіяльності людства. Їх настання призводить до матеріальної незабезпеченості у зв'язку з частковою чи повною втратою доходу.

Аналіз показує, що за ознакою ймовірності настання, джерел виникнення і характеру дії соціальні ризики доцільно класифікувати на такі групи: ризики соціальної політики, ризики ймовірного типу настання, фізіологічні ризики і поведінкові ризики.

Ризики соціальної політики пов'язані з ризиковими рішеннями суб'єктів соціальної політики. Це ризики, що виникають у сфері послуг (освіта, культура, охорона здоров'я, комунальне обслуговування, транспорт і зв'язок та ін.), ризики демографічного і соціального характеру (багатодітність, неповнота сім'ї, сирітство), екологічні ризики тощо.

Ризики ймовірного типу настання – це ризики, що випадково виникають у соціальній сфері у результаті недотримання вимог охорони праці чи порушень установлених правил безпеки (трудова каліцтво, тимчасова чи постійна втрата працездатності, професійне захворювання тощо).

Фізіологічні ризики – це ризики, причинами виникнення яких є фізіологічні реакції чи властивості організму конкретної людини (народження, вагітність та роди, старість, смерть),

Поведінкові ризики – це ризики, причинами реалізації яких є рішення і вчинки конкретних людей, що діють як самостійні особи [27]. Вони можуть бути як мотивованими, так і не мотивованими рішеннями індивідів чи групи осіб. Сюди

належить алкоголізм, наркоманію, корупція, злочинність, масові протести тощо.

Наведений розподіл ризиків відповідає вимогам ризик-менеджменту в частині визначення методів управління ризиками, що може зменшити їх наслідки.

У системі управління визначають *суб'єкт управління* – керуючу систему, що має владні повноваження і певну компетенцію, які дають змогу втілювати свою волю у формі управлінських рішень, керівних команд, обов'язкових до виконання, і *об'єкт управління*, який зобов'язаний підкорятися владній волі суб'єкта і обов'язково виконувати його рішення.

У науковій і навчальній літературі суб'єкти і об'єкти ризику визначаються у вигляді «суб'єктів і об'єктів політики» або «суб'єктів і об'єктів управління». Так, у більшості джерел [24 та ін.] зазначається, що суб'єктом політики є особа, політичні лідери, політична еліта, соціальні спільноти, етнонаціональні спільноти, громадські рухи, громадські організації, політичні партії, регіон, держава. Об'єкт політики – це особа, група суспільства чи організація, на які впливає суб'єкт політики. Іншими словами, суб'єкти політики є і об'єктами політики.

У системі державного управління майже аналогічно зазначається [25 та ін], що об'єктом управління виступає суспільство, суспільна діяльність, а суб'єктом – органи виконавчої влади. При цьому також зазначається, що суб'єкти є одночасно й об'єктами управління, а об'єкти – суб'єктами.

Із цим положенням не можна цілком погодитися. По-перше, така теза не поширюється на природні й техногенні ризики, по-друге, у разі економічних і соціальних ризиків суб'єкти й об'єкти безпосередньо не ототожнюються (окрім поведінкових ризиків). Так, якщо суб'єктом є влада, а об'єктом суспільство, то влада може бути відділена від народу (хоча народ і вибирає владу) протиріччями у разі ухвалення рішень, що не сприймаються народом.

Тому під час визначення суб'єктів і об'єктів ризиків слід ураховувати, що за категоріями ризиків ці поняття мають різні значення і їх слід розглядати окремо.

Виходячи з цих позицій, суб'єктом (джерелом) природних ризиків слід рахувати природні й кліматичні явища, а об'єктом – як окремі території, так і їх населення. Суб'єктами техногенних ризиків є аварії, недоліки виробництва і обслуговування, помилки персоналу, а об'єктами – технологічні системи, машини й обладнання.

Суб'єкти й об'єкти економічних і соціальних ризиків доцільно визначати з позицій ризик-менеджменту, бо їх ризики піддаються правилам управління. У ризик-менеджменті процес управління припускає наявність керованого об'єкта і суб'єкта (органу, що управляє). Під об'єктом

управління розуміють окрему структуру організації або організацію в цілому, на яку спрямована дія, що управляє. Суб'єкт управління – орган або особа, що здійснює дію, що управляє. Тому одна і та ж структура організації не може бути й об'єктом, і суб'єктом управління за винятком ризиків поведінкового характеру. Там дійсно особа або група осіб сама приймає ризикове рішення як суб'єкт і сама відповідає за нього як об'єкт.

Виходячи з цих позицій, суб'єктами економічних ризиків є органи законодавчої і виконавчої влади, органи управління підприємств, установ та ін. зазначають, що об'єктами економічних ризиків на мікрорівні може бути окрема господарська операція, вид продукції, технологія, напрям виробничої діяльності тощо; на мезорівні – окреме підприємство, галузь, соціокультурна спільнота людей певної територіальної одиниці; на макрорівні – країна у цілому.

Суб'єктами ризиків соціальної політики є органи чи організації, установи, що визначають цілі, завдання, пріоритети і нормативно-правову основу соціальної політики і здійснюють дії з її реалізації. До того ж для конкретизації місця виникнення ризику слід визначати *рівень суспільної ієрархії*, де саме він проявляється. Окрім цього, слід мати на увазі, що суб'єкти й об'єкти ризику залежать від джерела їх виникнення. Так, наприклад, суб'єкти й об'єкти ризиків суспільної політики відрізняються від ризиків фізіологічного джерела настання тощо.

Виходячи з цих позицій, можна стверджувати, що суб'єктами ризиків економічної політики і ризиків суто соціальної політики виступають:

- держава в особі законодавчої і виконавчої влади;
- регіональні й місцеві органи влади;
- профспілкові організації;
- громадські організації;
- бізнес, працедавці в державному і недержавному секторах економіки;
- підприємства й організації;
- окремі громадяни.

До об'єктів цих ризиків належить:

- населення усієї країни;
- населення регіону;
- окремі верстви населення;
- групи громадян, об'єднані за якимись ознаками;
- сім'я;
- окремі громадяни.

Суб'єктами ризиків фізіологічного типу настання виступають фізіологічні явища, а об'єктами – окремі індивіди. Ризики поведінкового типу настання, як показано вище, сприймаються для особи чи групи осіб і як суб'єкт ризику, і як об'єкт.

Тут слід акцентувати увагу на тій обставині, що лише цілеспрямована взаємодія суб'єктів і об'єктів забезпечує створення відповідних умов

для задоволення нагальних потреб населення, підвищення добробуту людей, адресної підтримки малозабезпечених верств населення, відтворення робочої сили та ін.

Запропоновані визначення поняття ризиків, їх розподіл за категоріями і джерелами виникнення, характеристика суб'єктів і об'єктів ризику більш повно відображає сутність такого складного поняття, як ризик і будуть сприяти кращому використанню методів ризик-менеджменту у процесі управління ризиками.

Висновки з проведеного дослідження.

Ризики – складне і багатопланове поняття, але їм характерні власні особливості (ризики – це небезпека втрат, ризики настають у вигляді природних явищ чи подій суспільства та ін.), що дає можливість їх однозначного загального визначення у вигляді: ризики – це явища чи події, ймовірно чи передбачене настання яких призведе чи може призвести до негативних наслідків.

Особливості соціальних ризиків (соціальні ризики виникають у соціальній сфері, їх виникнення і рівень впливу від діючої системи соціальної політики тощо) спонукають виділити із складної категорії «Соціально-економічні ризики» (яку визначають багато дослідників) окрему категорію «Соціальні ризики». Як показує аналіз у такому разі за сутністю, чинниками, характером і факторами їх виникнення ризики доцільно поділяти на природні, техногенні, економічні й соціальні.

Аналіз показує, що джерелами ризиків є як природні явища, так і результати дій суспільства. Окрім природних, усі ризики пов'язані з подіями людства: у разі техногенних ризиків як розробників технологій, машин і обладнання та діями обслуговуючого персоналу; у разі економічних ризиків з економічною політикою владних структур; у разі соціальних ризиків із соціальною політикою суспільства і поведінковими рішеннями індивідів і окремих груп населення. Тому техногенні, економічні й соціальні ризики можна і треба зарахувати до таких, що управляються, і боротися з ними засобами ризик-менеджменту.

Суб'єктами ризиків (як джерелами їх виникнення) є природні явища і владні структури, що приймають рішення під час розроблення і здійснення технічної, економічної і соціальної політики. Об'єктами ризиків слід вважати різні верстви населення, на які поширюється дія ризику залежно від виду ризику і рівня суспільної ієрархії його виникнення. У результаті всі ризики стосуються відповідних верств населення або через бюджети (зачіпаючи доходи чи витрати населення), або безпосередньо. Поведінкові ризики мають суб'єкт і об'єкт в одній особі.

Проведена у роботі систематизація видів ризиків за сутністю, категоріями і джерелами виникнення відповідає вимогам ризик-менеджменту і

буде сприяти більш чіткому вибору інструментів управління ними. Водночас помітна необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Панфилова Э. Понятие риска: многообразие подходов и определений. Теория и практика общественного развития. 2015. № 4.
2. Ожегов С. Толковый словарь русского языка: / Под ред. проф. Л. Скворцова. 28 е изд., перераб. Москва: ООО «Издательство «Мир и Образование». 2012. 1376 с.
3. Бек У. От индустриального общества к обществу риска. THESIS. 1994. № 5.
4. Романов В. Понятие рисков в экономической деятельности. URL: <http://www.aup.ru/articles/finance/1.htm>
5. Поняття ризику як економічної категорії. URL: http://elib.lutsk-ntu.com.ua/book/fof/bs/2010/10-076/1_2.html
6. Ренн О. Три десятилетия исследования риска. Вопросы анализа риска. 1999. № 1.
7. Forbes, John Douglas. J. P. Morgan, Jr., 1867–1943. U. Press of Virginia, 1981. 262 pp.
8. Бланк И. Словарь-справочник финансового менеджера. Киев: Ника-Центр, 1998. 480 с. (Библиотека финансового менеджера. Выпуск 1).
9. Вітлінський В., Маханець Л. Ризикологія в зовнішньоекономічній діяльності: Навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2008. 432 с.
10. Базилевич В. Страхування. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/89239-23-klasifikatsiya-ekonomichnih-rizikiv.html>
11. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / Лібанова Е., Горбулін В., Пирожков С. та ін.; за ред. Е. Лібанової. Київ: НАН України, 2015. 363 с.
12. Власюк О. Шляхом децентралізації: виклики, ризики та пріоритети реформування регіонального розвитку в Україні. Регіональна економіка. Львів, 2015. № 1. С. 5–18.
13. Новікова О. Оцінка соціальних ризиків в регіонах України як підстава для прийняття управлінських рішень щодо їх подолання. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul08/08.htm>.
14. Надрага В. Соціальні ризики в трудовій сфері. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень, 2015. 471 с.
15. Грабовий П., Петрова С., Романов К. Ризики та їх вплив на прийняття господарських рішень. URL: <http://pidruchniki.com/19170728/ekonomika/>.
16. Донець Л. Обґрунтування господарських рішень та оцінювання ризиків. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/22688-41-rizik-yak-ekonomichna-kategoriya.html>
17. Моисеева А. Обзор международных и национальных стандартов в области управления рисками. Молодой ученый. 2017. № 10. С. 261–264. URL <https://moluch.ru/archive/144/40449>
18. Шопенко А. Социальные риски транзитивного общества. Автореферат диссертации на соиск.

ученой степ. доктора социологических наук. Санкт-Петербург: «Санкт-Петербургский государственный инженерно-экономический университет». 2011.

19. Риск как экономическая категория. URL: <http://www.askins.ru/index.php/kategory>

20. Поняття ризику та його основні характеристики. URL: <https://studopedia.org/4-155014.html>

21. Антонова Н. Риски: классификация и методы управления в рамках дью дилидженс. Аудиторские ведомости. 2016. № 7.

22. Храмова К. Особенности социальных рисков постиндустриального общества. В мире научных

открытий. 2011. URL: <http://naukarus.com/osobennosti-sotsialnyh-riskov-postindustrialnogo-obschestva>

23. Классификация рисков по сфере возникновения. URL: <http://www.znay.ru/risk/02-03.shtml>

24. Суб'єкт і об'єкт політики. URL: <http://textbooks.net.ua/content/view/6593/44/>

25. Об'єкти та суб'єкти управління. URL: <https://studfiles.net/preview/5594494/page:2/>

26. Кузьминова Н., моргунова Н., Филимонова Н. Курс лекций по дисциплине «Управление рисками» / Владим. гос. ун-т. Владимир: Изд-во Владим. гос. ун-та, 2007. 76 с.

ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ: ЕНУМЕРАЦІЯ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ЕКОНОМІКОЮ ARMED CONFLICTS: ENUMERATING AND CORRELATION WITH THE ECONOMY

Визначено поняття «війна» та наведено її кількісні ознаки, а також чинники формування суспільного образу війни. Розглянуто форми сучасних конфліктів, які мають назву «DIME-конфлікти» і відбуваються у таких двох формах, як гібридні та мережево-центричні. Розглянуто сутність поняття «гібридна війна» й охарактеризовано її як такий вид збройного конфлікту, що поєднує традиційні військові дії, малу війну та кібервійну. Визначено способи активного проведення економічної боротьби, серед яких: економічна розвідка; боротьба за ринки стратегічного призначення; протистояння у сфері військово-економічної підготовки; підлив економічного потенціалу суперника та захист власної економічної бази та інфраструктури. Виявлено, що для кризового часу найбільш ефективним видом є мобілізаційна стратегія розвитку.

Ключові слова: війна, кібервійна, збройний конфлікт, стратегія, мобілізаційна економіка.

Определено понятие «война» и представлены ее количественные характеристики, а также факторы формирования общественного образа войны. Рассмотрены формы современных конфликтов, которые называются «DIME-конфликты» и осуществляются в таких двух формах, как гибридные и сетевые-центричные. Рассмотрена сущность понятия «гибридная война» и охарактеризована как такой вид вооруженного конфликта, который сочетает тради-

ционные военные действия, малую войну и кибервойну. Определены способы активного проведения экономической борьбы, среди которых: экономическая разведка; борьба за рынки стратегического назначения; противостояние в сфере военно-экономической подготовки; подрыв экономического потенциала соперника и защита собственной экономической базы и инфраструктуры. Выяснено, что для кризисного времени наиболее эффективным видом является мобилизационная стратегия развития.

Ключевые слова: война, кибервойна, вооруженный конфликт, стратегия, мобилизационная экономика.

The concept of "war" is defined, and its quantitative characteristics are presented, as well as the factors shaping the social image of war. Forms of modern conflicts called DIME-conflicts are considered and implemented in two forms: hybrid and network-centric. The essence of the concept of "hybrid war" is considered and is described as such a kind of armed conflict that combines traditional military actions, small war and cyberwar. The ways of active economic struggle are determined, among them: economic intelligence; struggle for strategic markets; the struggle in the sphere of military-economic training; undermine the economic potential of the rival and protecting its own economic base and infrastructure. It was found out that for the crisis time the most effective type is the mobilization development strategy.

Key words: war, cyberwar, armed conflict, strategy, mobilization economy.

УДК 338.245.2

Федотова Ю.В.

к.е.н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Постановка проблеми. Вибір та безсумнівна актуальність проблематики цього теоретичного дослідження пов'язані з наявними тенденціями збільшення кількості відкритих та прихованих протистоянь між країнами світу. Так, на світовій мапі сьогодні можна нарахувати 40 точок, де відбуваються військові конфлікти: Ізраїль, Сирія, Туреччина, Іран, Пакистан, Афганістан, Індія і Україна та ін.

Сучасні військові конфлікти відрізняються різноманітними формами протистоянь, деякі з яких офіційно не визнаються противником, що протирічить нормам міжнародного права. У такий важкий період усі сфери суспільства функціонують в особливому режимі, який суттєво відрізняється від мирного часу. Економіка як невід'ємний складник суспільного життя спрямована на вирішення актуальних військових завдань, а отже, типовий норма-